

NATALIA ŻÓRAWSKA
Uniwersytet Śląski
Katowice

Literatura szyta na miarę

Jerzy Jarzębski, 2016, *Proza: wykroje i wzory*,
Wydawnictwo Universitas, Kraków, ss. 431.

Jerzy Jarzębski w *Prozie: wykrojach i wzorach* podejmuje próbę zdefiniowania wyobrażeń, które rządzą czytelnikami i twórcami, „na temat tego, jaka powinna być literatura” (4 s. okładki). Publikacja, wchodząca w skład serii *Krytyka XX i XXI wieku* Wydawnictwa Universitas, podzielona została na cztery części, których treść skupia się na rozważaniach o literaturze najnowszej.

Pierwsza sekwencja zatytułowana *Wartościowania* jest refleksją z pogranicza teorii literatury i krytyki. Jarzębski koncentruje się tu na najpopularniejszych zjawiskach, jakie pojawiają się w polskiej prozie współczesnej. Analizuje między innymi zagadnienie autobiografizmu i ekshibicjonizmu, próbuje zdefiniować, czym jest arcydzieło i kanon literacki, oraz wskazać, jak jest on realizowany w szkołach. Druga część – *Problemy z przeszłością* – w pełni poświęcona została Witoldowi Gombrowiczowi i literaturze dwudziestolecia międzywojennego oraz PRL-u. Krytyk traktuje te okresy jako swoiste dziedzictwo, z którym po dziś dzień prowadzi się literacki rozrachunek. Zastanawia się, czy mają one wpływ na współczesnego odbiorcę, czy ich tradycje są nadal aktualne, a przede wszystkim, jaki obraz literatury międzywojnia i Polski Ludowej ma czytelnik XXI wieku. Jednocześnie swoje dociekania wpisuje w szeroki krąg rozważań nad literackimi pominięciami, „białymi plamami”, tekstami zapomnianymi. Nie uchyla się także przed omawianiem przywołanej problematyki w kontekście upolitycznienia literatury i wpływu polityki na odbiór czytelniczy. Swoje przemyślenia opiera między innymi na

Stręczywielu idei Juliana Kornhausera czy *Fotografiach* Janusza Andermana. Gombrowiczowi zaś poświęca trzy szkice, w których przywołuje największe dzieła pisarza – nie zapomina o *Kronosie*, *Dziennikach*, *Ferdydurke*. Na ich podstawie rozważa problem autobiografizmu i recepcji dzieł Gombrowicza, jak również zwraca uwagę na wydzźwięk filozoficzny, mechanizmy tworzenia tekstu czy sensy literackie, które znacznie różnią się od sensów wydarzeń rzeczywistych. Badacz analizuje utwory twórcy *Trans-Atlantyku* pod kątem refleksji nad wojną, okupacją, zniewoleniem, wskazując jednocześnie na zmieniającą się z czasem świadomość Gombrowicza. Na potwierdzenie swoich badań przywołuje nie tylko *Ślub*, *Operetkę* i *Pornografię*, ale powraca też do nieco zapomnianego wystąpienia pisarza w Teatro del Pueblo. Trzecia część publikacji – jak pisze sam autor – „poświęcona jest prozie ostatniego ćwierćwiecza” (s. 6). W rozdziale noszącym tytuł *Formy i tematy ostatniego ćwierćwiecza* krytyk ponownie skupia się na jednych z najmodniejszych zagadnień literatury współczesnej. Artykuł otwierający tę sekwencję książki dotyczy realizmu i jego „kariery” zarówno w czasach powojennych, jak i w okresie postmodernizmu. Odwołując się do *Świata nie przedstawionego* Juliana Kornhausera i Adama Zagajewskiego, Jarzębski stara się zbadać aktualne stanowisko pisarzy i samych odbiorców wobec zjawiska realizmu. Polską prozę najnowszą próbuje także zdefiniować przez nawiązanie do kategorii pesymizmu, a swoje rozważania rozszerza o problem obalania mitów narodowych, konfliktu pokoleń czy nowych tendencji narracyjnych. Ostatnia część publikacji to zbiór kilku rozmów, które Jarzębski przeprowadził między innymi z Aleksandrem Wojdą, Pauliną Malochleb, Lidią Koszkało. Tematem przewodnim tych konwersacji była literatura współczesna.

Proza: wykroje i wzory jest publikacją niezwykle bogatą w konteksty kulturowe, historyczne i literackie, ale imponuje również skalą poruszanych kwestii. Jerzy Jarzębski zarysowuje bardzo szeroką perspektywę, w której znajduje miejsce na przedstawienie wielu – wydawałoby się odległych i niekompatybilnych – kwestii. Jak sam wskazuje, jego książka pozbawiona jest szerokiego zaplecza odwołań i komentarzy do dzieł innych badaczy i krytyków, jednak ogrom własnych rozważań i przemyśleń jest na tyle pokaźny, że publikację można uznać za swoisty „podręcznik do literatury szytej na miarę” – miarę czasów nam współczesnych, miarę oczekiwań czytelników i twórców, ale także miarę samego Jarzębskiego; autor pisze we wstępie: książka ta to „moja prywatna historia dwudziestowiecznej polskiej literatury” (s. 7).

Należy zatem zaznaczyć, że jednym z najważniejszych jest aspekt emocjonalny publikacji. To właśnie analiza emocji odbiorców staje się dla krytyka

niejako punktem wyjścia do interpretacji literatury współczesnej. Wiele odwołań do wrażeń czytelników stanowi najlepsze odzwierciedlenie kondycji polskiej prozy. Częste nawiązywanie do kanonu sugeruje, że sam Jarzębski jest zwolennikiem tworzenia kanonu osobistego, indywidualnego, wolnego od pedagogicznej, politycznej czy komercyjnej roli. Badacz w niemalże każdym szkicu odwołuje się do roli odbiorcy, którego zadaniem jest wpisanie ukazujących się na rynku książek w sieć powiązań kulturowych, estetycznych, etycznych. Niejednokrotnie autor przywołuje pojęcie „wyobrażenia”, będące jedną z podstawowych kategorii analizy i interpretacji przytoczonych w publikacji tekstów. To właśnie wyobrażenia kształtują współczesny kanon literacki, który Jarzębski bada przez obszerne nawiązania do literatury dwudziestolecia międzywojennego i wcześniejszej. *Przedwiośnie* Stefana Żeromskiego, *Lalka* Bolesława Prusa, utwory Brunona Schulza, *Mistrz i Malgorzata* Michaiła Bulhakowa, powieści Gabriela Garcíi Márqueza stają się pewnego rodzaju punktem wyjścia do rozważań na temat *Prawieku i innych czasów* Olgi Tokarczuk, zbioru opowiadań *Linia nocna* Jerzego Sosnowskiego, *Zwału* Sławomira Shutego, *Skaży* Magdaleny Tulli, *Pod Mocnym Aniołem* Jerzego Pilcha. Mimo nielicznych odwołań do innych badaczy Jarzębski przywołuje szkice Anny Nasiłowskiej, Przemysława Czaplińskiego i Jana Błońskiego. Dzięki temu publikacja ta stanowi niestandardowe stadium interpretacji z bardzo wszechstronnymi i wieloaspektowymi głosami krytyki, które w sposób wybiórczy (stąd tytułowe *wykroje*) przedstawia specyfikę prozy XX i XXI wieku. Jerzy Jarzębski, koncentrując się przede wszystkim na osobistym, emocjonalnym wyborze tekstów oraz wpisując je w szerokie tło historyczne, stara się przedstawić specyficzną ciągłość literatury polskiej. Autor w sposób drobiazgowy i gruntowny zarówno ukazuje białe plamy na mapie twórczości współczesnych prozaików, jak i uwypukla tendencje oraz nurty, które stały się swoistą modą literacką. Bogaty materiał i szeroki zakres tematyczny jest sumiennie posegregowany, a tematyka rozdziałów współgra ze sobą, choć podejmowane przez badacza kwestie mogą wydawać się zbyt odległe, by łączyć je w jednej publikacji.

Jarzębski niejednokrotnie reinterpretuje przywoływane tytuły, uwypukla interesujące go wątki, symbole, lejtmotywy, zagadnienia oraz wzbogaca je o nawiązania do innych tekstów kultury. Twórczości Jerzego Sosnowskiego, Andrzeja Stasiuka, Olgi Tokarczuk, Jerzego Pilcha czy Wiesława Myśliwskiego poświęca osobne podrozdziały, w których akcentuje szczególnie istotne cechy współczesnej prozy. W jednej z końcowych partii swojej publikacji, niejako w formie podsumowania, zastanawia się także nad pozycją lite-

ratury popularnej w Polsce. Prowadząc rozważania nad podziałem na kulturę wysoką i niską, porusza kwestię – modnych obecnie – hybryd, starających się łączyć te dwa rozgraniczenia. Odwołując się do *Hanemanna*, *Opowieści galicyjskich*, *Taksim* czy *Wojny polsko-ruskiej pod flagą biało-czerwoną*, analizuje to specyficzne w polskiej prozie zjawisko i podkreśla, że coraz więcej autorów wykorzystuje również elementy fantastyki, która „zazwyczaj jest sygnałem spotęgowanej literackości” (s. 301). Na potwierdzenie swoich słów kolejny raz przywołuje nazwiska Sosnowskiego, Karpowicza, Orbitowskiego czy Sieniewicza.

Szczególny na tle pozostałych jest rozdział ostatni, w którym badacz występuje w roli dziennikarza. W rozmowach zamieszczonych w *Prozie...* poruszane są bardzo różnorodne kwestie – problem przeszłości, II wojny światowej, ale również Kresów, prozy chłopskiej, świadomości metakrytycznej czy – wielokrotnie analizowanej – twórczości dwudziestolecia międzywojennego.

Jerzy Jarzębski w *Prozie: wykrojach i wzorach* tworzy specyficzną mapę mentalną – zbiera na niej najważniejsze nazwiska, najciekawsze prądy i tendencje literackie, zarysowuje literackie osobowości, a jednocześnie ukazuje zmiany, jakie zaszły w polskiej literaturze w ostatnich latach. Przenikanie nurtów, kultur, zjawisk antropologicznych, historycznych, socjologicznych, medialnych zostaje przez badacza szeroko zinterpretowane, a jego spostrzeżenia, dociekliwość, bogaty warsztat oraz ciekawy sposób wywodu sprawiają, że publikacja ta jest interesująca, wywołuje dyskusję i skłania do tworzenia własnych wzorów na tkaninie literatury.